

УДК 37.013.42

Н.П. ВОЛКОВА,

*доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки та психології
Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля*

В.А. ПОЛТОРАК,

*доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри політології, соціології
та гуманітарних наук Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля*

КОМПЕТЕНТНІСТЬ У ЗДІЙСНЕННІ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМУНІКАЦІЇ МАЙБУТНЬОГО СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА

У статті розглянуто наукові підходи до визначення поняття компетентність; розкрито сутність складових компетентності майбутнього соціального педагога у здійсненні професійної комунікації.

Ключові слова: компетентність, компетентність у здійсненні професійної взаємодії, соціальний педагог.

Постановка проблеми у загальному вигляді. В умовах переходу до ринкових відносин, динамічності соціальних процесів, спрямованих на гуманізацію сучасного суспільства, реформування соціальних сфер життєдіяльності суспільства, відбувається становлення української самобутності вищої школи, спрямованої на інтеграцію освіти в міжнародний освітній і науковий простір, модернізацію в контексті європейських вимог та Болонського процесу, постійний розвиток теорії та практики з удосконалення фахової підготовки конкурентоспроможних фахівців, забезпечення у педагогічний спосіб їхньої готовності до професійного самовиявлення у швидкоплинному та динамічному житті, царині швидкозмінних вимог світового ринку праці. Причому акцентується увага на професіоналізмі, відповідальності за результати професійної діяльності та свідомому ставленні до майбутньої професійної діяльності; компетентності як індикаторі, що дозволяє визначити готовність людини до життя, професійної діяльності, подальшого особистого розвитку.

Такі вимоги висувають і до соціальних педагогів, провідна мета діяльності яких – створення умов для успішної соціалізації, саморозвитку особистості; підтримка, посилення надії, стимулювання людини до самовдосконалення, відродження впевненості в собі, неприйняття позиції пасивності при зіткненні з труднощами планування власного життя, розширення меж свободи і прагнення посісти гідне місце в суспільстві. Зазначені вимоги до соціального педагога є соціальним замовленням системи вищої освіти, що зорієнтовує їх підготовку на стандарти міжнародної освіти, спираючись на таку законодавчу базу: Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті, Закон України «Про вищу освіту», вітчизняні деонтологічні кодекси, професіограми, котрі регламентують діяльність соціальних педагогів.

Необхідність у таких фахівцях постійно зростає через загострення в Україні старих і появу нових проблем суспільного життя, поглиблення дестабілізації політики, духовного життя, різке соціальне розмежування суспільства, зниження життєвого рівня населення, зростання дитячої злочинності, наркоманії, ВІЛ-інфікованих дітей та молоді тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з теми. Аналіз наявних психолого-педагогічних праць, інших літературних джерел свідчить, що проблему професійної під-

готовки соціальних педагогів доволі широко відображено в численних наукових працях (О. Безпалько, В. Бочарова, Р. Вайнола, І. Зверева, А. Капська, О. Карпенко, Я. Кічук, І. Ковчина, Г. Лактіонова, С. Литвиненко, Г. Локарева, Л. Міщик, В. Поліщук, С. Харченко та ін.).

У педагогічній науці накопичено значний досвід формування комунікативної культури майбутніх фахівців в умовах вищої школи, зокрема соціальних педагогів (О. Гура, А. Первушина та ін.). Комунікативна діяльність соціального педагога і соціального працівника досліджувалася вченими у різних її аспектах: особливості педагогічного спілкування з клієнтом (А. Капська, О. Кобрій, Г. М'ясоїд, Л. Базилевська), специфіка комунікації у різних видах соціальної практики (Д. Малков, І. Трубавіна, С. Бондар, І. Грига, О. Іванова, Н. Кабаченко, І. Пінчук, Т. Семигіна, Т. Тартачник, Г. Бевз, І. Пеша), вирішення конфліктів (Л. Долинська, С. Ставицька, Л. Гаврищак, О. Пилипенко, М. Пащенко, В. Андрушко), розвиток професійної культури, дотримання етичних норм (О. Пилипенко, О. Пономаренко, О. Шепель), удосконалення лексико-синтаксичної правильності мовлення (І. Голодненко, О. Федурко), соціальна перцепція у взаємодії з клієнтом (Н. Скотна).

Водночас, незважаючи на існуючі різнопланові дослідження, зазначені підходи лише частково розкривають питання саме компетентності у здійсненні професійної комунікації майбутнього соціального педагога, яке потребує подальшого дослідження.

Метою цієї статті є обґрунтування авторського розуміння феномену компетентності у здійсненні професійної комунікації майбутнього соціального педагога.

Згідно з метою дослідження поставлено такі *завдання*: розглянути наукові підходи до визначення поняття «компетентність»; розкрити сутність складових компетентності у здійсненні професійної комунікації.

Виклад основного матеріалу. На початку XXI століття компетентнісний підхід став одним з провідних напрямів підготовки майбутніх фахівців, стратегічним орієнтиром міжнародної спільноти. Це підтверджує найактивніша участь освітніх міжнародних організацій (ЮНЕСКО, ЮНІСЕФ, ПРООН, Рада Європи, Організація європейського співробітництва та розвитку тощо) у вивченні проблем компетентнісно орієнтованої освіти [3; 4; 6].

Щоб глибше зрозуміти природу поняття «компетентність», звернемося до енциклопедичних джерел і словників, наукових праць, які розкривають його багатогранність і дискусійність у наукових колах (табл. 1).

Таблиця 1

Підходи науковців до визначення поняття «компетентність»

Визначення поняття «компетентність»	Автор
Загальні або ключові вміння, базові вміння, фундаментальні шляхи навчання, ключові кваліфікації, кроснавчальні вміння або навички, ключові уявлення, опори, або опорні знання. Передбачають спроможність особистості сприймати та відповідати на індивідуальні й соціальні потреби; комплекс ставлень, цінностей, знань і навичок [8]	За документами Ради Європи
Здатність успішно задовольняти індивідуальні, соціальні потреби, діяти й виконувати поставлені завдання. Кожна компетентність побудована на комбінації (поєднанні) взаємовідповідних пізнавальних ставлень, практичних навичок, цінностей, емоцій, поведінкових компонентів, знань і вмінь, які можна мобілізувати для активної дії [11]	Laura H. Salganik, Dominique S. Rychen, Urs Moser, John W. Konstant
Здатність застосовувати знання і вміння ефективно й творчо в міжособистісних відносинах – ситуаціях, що передбачають взаємодію з іншими людьми в соціальному контексті так само, як і в професійних ситуаціях. Поняття, що логічно походить від ставлень до цінностей та від умінь до знань [12, с. 6]	Висновки міжнародної конференції за участі ЮНЕСКО (2004 р.)
Спроможність кваліфіковано діяти. Містить набір знань, навичок і ставлень, що дають змогу особистості ефективно діяти або виконувати певні функції, спрямовані на вдосконалення певних стандартів у професійній галузі або певній діяльності [13, с. 1]	Spector, J. Michael-de la Teja
Спеціально структуровані (організовані) набори знань, умінь, навичок і ставлень, що їх набувають у процесі навчання. Дозволяють людині визнавати, тобто ідентифікувати і розв'язувати, незалежно від контексту (ситуації) проблеми, характерні для певної діяльності [5, с. 18]	О. Пометун

Закінчення табл. 1

Визначення поняття «компетентність»	Автор
Оцінна категорія, що характеризує людину як суб'єкта професійної діяльності, її здатність успішно виконувати свої повноваження [2, с. 47]	Н. Бібік
Поєднання знань, розуміння, цінностей та навичок, які «властиві людям, що є професіоналами» [9, с. 8]	Ходкінсон та Issitt (Hodkinson @ Issitt, 1995)
Коло повноважень особи, коло питань, з яких дана особа має певні знання та досвід [7, т. 2, с. 127]	Український Радянський Енциклопедичний Словник

Аналізуючи вищенаведену табл. 1, можна відзначити, що погляди дослідників на компетентність не збігаються. Цей феномен визначають як: «здатність успішно задовольняти певні потреби, діяти й виконувати поставлені завдання», «спроможність кваліфіковано діяти», «обсяг повноважень», «поглиблене знання й засвоєне вміння», «системне утворення», «практичну готовність та здатність людини діяти в певній галузі», «знання та досвід». «Компетентність» визначають через діяльність або рівень досягнень у рамках певної функції або роботи й розуміють як поінформованість, обізнаність, авторитетність у якій-небудь галузі, практичну готовність і здатність людини діяти в певній галузі.

Узагальнюючи зазначені підходи до поняття «компетентність», можна констатувати їх взаємодоповнюваність, переконаність у тому, що компетентність – складне й багатогранне явище, яке характеризує здатність людини застосовувати знання та вміння у різноманітних соціальних, професійних ситуаціях, кваліфіковано виконувати певну діяльність, зокрема професійну, комунікативну; забезпечувати превентивну профілактику негативних явищ і відхилень (девіацій) у поведінці людей, поліпшити у такий спосіб оточуюче їх мікросередовище; сприяти взаєморозумінню між окремими людьми та їхнім оточенням; впливати на взаємодію між організаціями та інститутами соціального виховання, соціальну політику в конкретному районі та мікрорайоні.

Акцентуючи увагу на комунікативній діяльності соціального педагога як основи його професіоналізму, виділяємо компетентність у здійсненні професійної комунікації не просто як здатність особистості чи її стан, наявність у неї достатніх знань, умінь і навичок у сфері функціонування мови й мовлення, знання мовленнєвих норм, переліку й можливостей невербальних та комп'ютерних засобів комунікації, без яких, безперечно, не відбудеться професійна діяльність. Це поняття набагато ширше і специфічніше. Як інтегральне особистісне утворення, воно забезпечує успіх майбутнього соціального педагога у розмаїтті комунікацій, здатність до неперервної комунікативної освіти, збагачення особистісного комунікативного досвіду.

Компетентність у здійсненні професійної комунікації передбачає усвідомлене розуміння цінності комунікації для професійної діяльності соціального педагога, що позитивно відображає систему цінностей комунікативних знань і визначає цілеспрямовану діяльність студентів щодо їх засвоєння, розуміння необхідності пізнання самого себе як комунікативної особистості (своїх переваг і недоліків), усвідомлення етичних норм і правил комунікативної взаємодії засобами вербальної, невербальної, комп'ютерної комунікації, здійснення експертизи власних комунікативних дій і прийнятих рішень; сформована сукупність узагальнених комунікативних умінь та розвинутий емоційний інтелект. Володіння майбутнім соціальним педагогом даним інтегральним особистісним утворенням забезпечить кваліфіковане виконання професійної, комунікативної діяльності.

Зупинимось на структурному аналізі феномену «компетентність у здійсненні професійної комунікації» (ціннісне ставлення до професійної комунікації, сукупність узагальнених комунікативних умінь; емоційний інтелект).

Ціннісне ставлення як об'єкт формування обраний нами не випадково, бо саме у ньому виявляється єдність знань, уявлень, переконань, емоцій, ціннісних орієнтацій і дій людини, що забезпечується рефлексією особистісного досвіду, який здобувається у пізнавально-оцінній діяльності.

Переконані, що сформоване у навчально-виховному процесі ВНЗ ціннісне ставлення майбутніх соціальних педагогів до професійної комунікації, тобто глибока осмислена активна комунікативна позиція є однією з умов і одним із засобів становлення комунікативно-ціннісної свідомості майбутнього фахівця, спрямованості його інтересів і потреб на цінності соціально-педагогічної роботи: гуманізм, справедливість, милосердя, благодійність, альтруїзм тощо. У ставленні до професійної комунікації її доцільно називати вже не просто позицією, а власною причетністю і особистою відповідальністю. Формування особистої відповідальності за успішність професійної комунікації тісно пов'язане з переорієнтацією особистісних цінностей, оскільки система особистісних цінностей є головним регулятором діяльності та ставлення людини до комунікації. Визначаючи ціннісне ставлення як інтегральний елемент свідомості особистості, базуючись на результатах досліджень А. Зеленцової, Л. Разбегаєвої, розглядаємо його структуру у єдності когнітивно-оцінного, мотиваційного, діяльнісно-перетворювального й комунікативно-рефлексивного компонентів.

Щодо комунікативних умінь, то вагомим виявилось зауваження К. Абульханової-Славської: «Нерозвинуті вчасно комунікативні уміння відображаються на наступних етапах життя особистості у її комунікативній діяльності як неспроможність поєднати свою активність з активністю інших людей. Тому без оволодіння комунікативними вміннями будь-яка діяльність не може бути ефективною» [1, с. 221]. Формуючись у процесі підготовки майбутніх соціальних педагогів до професійної комунікації, вони – не що інше, як продукт зазначеного процесу, розвитку здібностей, оскільки засновані на них і водночас є їх передумовою.

Теоретичне осмислення проблеми дало можливість підійти до розуміння комунікативних умінь як до інтегративної властивості особистості, комплексу комунікативних дій, заснованих на ґрунтовній теоретичній, практичній і технологічній підготовленості, що дозволяє творчо використовувати комунікативні знання та навички для відбиття й перетворення професійної комунікації. Комунікативні вміння, за своєю сутністю, є внутрішньою моделлю майбутньої професійної комунікації, що, базуючись на знаннях і здібностях, забезпечує її ефективність. Комунікативні вміння концентрують те, що набуває особистість у процесі зовнішньої (практичної, педагогічної, комунікативної) діяльності й одночасно розвиваються внутрішньо, але під впливом зовнішніх факторів.

Узагальненими називаємо уміння, яким притаманна властивість широкого перенесення – уміння і навички, які студенти можуть використовувати для вирішення широкого кола питань, не тільки в рамках одного предмета, під час вивчення якого здійснювалось формування даного уміння, але й на заняттях з інших дисциплін при виконанні навчальних завдань у практичній діяльності. Тобто на основі цих умінь можливе формування нових творчих дій.

Ураховуючи, що успішність професійної комунікації обумовлена рівнем володіння майбутніми соціальними педагогами вербальними, невербальними засобами, засобами комп'ютерної комунікації, ефективністю реалізації функцій професійної комунікації, моделювання та управління професійною комунікацією з метою досягнення взаєморозуміння, технологічністю встановлення «суб'єкт-суб'єктних» стосунків, нами виділено п'ять груп узагальнених комунікативних умінь, на формуванні яких і акцентуємо увагу: комунікативно-мовленнєві, інформаційно-інструментальні, організаційно-технологічні, невербальні, інформаційно-пошукові.

Наступною складовою компетентності у здійсненні професійної комунікації соціального педагога є емоційний інтелект. Розглядаючи цей феномен як інтегральну характеристику особистості, що визначає успіх будь-якої діяльності людини, зокрема комунікативної, за будь-яких умов, ми виходили з розуміння даного феномену С. Каганом [10], який репрезентував дві форми емоційного інтелекту: міжособистісну та внутрішньоособистісну.

На думку науковця, міжособистісний інтелект передбачає наявність здібностей: *вирішувати конфлікти*, що включає проведення переговорів та посередництво під час вирішення конфліктів, досягнення консенсусу; розуміння та розпізнавання емоцій, що виникають в інших людей (емпатія); вияв толерантності та терпимості до невизначеності у взаємовідносинах між людьми; адекватний невербальний вираз власних емоцій; *товаришувати*, тобто встановлювати міжособистісні контакти з колегами, підтримувати доброзичливі стосунки з іншими людьми, керувати емоціями, які виникають при взаємодії з іншими;

усвідомлювати мотиви діяльності інших людей; виявляти співчуття; *працювати у команді*, тобто організовувати інших, планувати діяльність; мотивувати інших до діяльності за допомогою позитивних емоцій; співпрацювати з іншими людьми; сприяти успішній пізнавальній діяльності за допомогою позитивних емоцій; *бути комунікативним*, тобто викликати захоплення, симпатію, впливати на людей на емоційному та підсвідомому рівні (харизма); отримувати задоволення від спілкування з іншими; любити інших й турбуватися про них; бути відкритими новому досвіду. Це своєрідне мистецтво позитивного ставлення до інших, що реалізується у спроможності людини справлятися з емоціями, які виникають при взаємодії з іншими.

Внутрішньоособистісний інтелект передбачає наявність здібностей: *метапізнання*, тобто самоспостереження за власними проявами; усвідомлення власних емоцій і почуттів; саморефлексія; регулювання власного емоційного стану згідно з уявленнями про норми поведінки, моральні настанови, обирати відповідну форму поведінки; *самооцінка*, тобто формування адекватної моделі власного «Я»; повага до унікальності інших у процесі міжособистісної взаємодії; *розстановка авторитетів і цілей*, тобто інтуїтивне передбачення, прогнозування наслідків майбутньої діяльності; самомотивування, самоналаштування на діяльність; відкладення задоволення теперішніх потреб заради більш значущих віддалених цілей; усвідомлення духовних потреб, внутрішнього стану людини; *саморегуляція*, тобто регулювання власних емоцій; використання моделі власного «Я» для ефективного функціонування у житті (вибудовування пріоритетів); відображення у зовнішній поведінці власної незалежності від безпосереднього моменту життєдіяльності, в якому відбувається емоційне реагування; аналіз власної мотивації.

У дослідженні акцентуємо увагу на чотирьох складових емоційного інтелекту: *метапізнанні, самооцінці, роботі в команді, комунікативності*. Кожна складова компетентності має певні виділені критерії й рівні сформованості, завдяки чому отримано можливість виявити динаміку формування компетентності і подати характеристику рівнів її розвитку. Під рівнем компетентності у здійсненні професійної комунікації розуміємо якісний облік і взаємодію зазначених вище критеріїв і показників. Це дозволило виділити три рівні сформованості в студентів компетентності у здійсненні професійної комунікації: інтуїтивний, репродуктивний та еталонний.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Аналіз феномену компетентності у здійсненні професійної комунікації дозволяє чіткіше уявити сутність досліджуваного поняття й конкретизувати його зміст, визначити мету підготовки майбутніх соціальних педагогів до професійної комунікації, розмаїття технологій навчання.

Список використаних джерел

1. Абульханова-Славская К.А. Деятельность и психология личности / К.А. Абульханова-Славская. – М.: Наука, 1980. – 336 с.
2. Бібік Н.М. Компетентнісний підхід: рефлексивний аналіз застосування / Н.М. Бібік // Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики / за заг. ред. О.В. Овчарук. – К.: К.І.С., 2004. – С. 47»52.
3. Бойко А.М. Оновлена парадигма виховання: шляхи реалізації (підготовка вчителя до формування виховальних відносин з учнями): навч.-метод. пос. / А.М. Бойко. – К.: ІЗМН, 1996. – 232 с.
4. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики / за заг. ред. О.В. Овчарук. – К.: К.І.С., 2004. – 112с.
5. Пометун О.І. Теорія та практика послідовної реалізації компетентнісного підходу в досвіді зарубіжних країн / О.І. Пометун // Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики / за заг. ред. О.В. Овчарук. – К.: К.І.С., 2004. – С. 16–25.
6. Стратегія реформування освіти в Україні: Рекомендації з освітньої політики. – К.: К.І.С., 2003. – 296 с.
7. Український Радянський Енциклопедичний Словник: в 3 т. / редкол.: А.В. Кудрицький (відп. ред.) та ін. – 2-ге вид. – Т. 2. – К.: Голов. ред. УРЕ, 1986–1987. – С. 127.

8. Definition and Selection of Competencies. Theoretical and Conceptual Foundations (DESECO). Strategy Paper on Key Competencies. An Overarching Frame of Reference for an Assessment and Research Program – OECD (Draft) Режим доступу: <http://www.oecd.org/fr/edu/apprendre-au-dela-de-l-ecole/definitionandselectionofcompetenciesdeseco.htm>

9. Hodkinson P., Issit M. (eds.) The Challenge of Professionalism through Vocational Education and Training, Cassell, London. 1995. – Pp. 146–156.

10. Kagan S. Multiple Intelligence / S. Kagan, M. Kagan // The Complete MI Book. – San Clemente, CA. 2004. – 578 p.

11. Laura H. Salganik, Dominique S. Rychen, Urs Moser, John W. Konstant (1999), Projects on Competencies in the OECD Context: Analysis of Theoretical and Conceptual Foundations, SFSO, OECD, ESSI, Neuchatel.

12. Quality education and competencies for life / Workshop 3 / Background Paper. – 2004. – P. 6.

13. Spector, J. Michael-de la Teja, Ileana, ERIC Clearinghouse on Information and Technology Syracuse NY. Competencies for Online Teaching. ERIC Digest. Competence, Competencies and Certification. – P. 1.

В статье рассмотрены научные подходы к определению понятия компетентности; раскрыта сущность составляющих компетентности будущего социального педагога в осуществлении профессиональной коммуникации.

Ключевые слова: компетентность, компетентность в осуществлении профессионального взаимодействия, социальный педагог.

The article discusses scholarly approaches to defining the notion of competence; it analyzes the constituents of future social pedagogue's competence in professional communication.

Key words: competence, competence in professional interaction, social pedagogue.

Одержано 28.10.2014.